

myslitéle u nás dosud málo známí, např. Španěl M. Unamuno nebo filozof osobnosti, předchůdce existencialismu Dán S. Kierkegaard.) Tváří v tvář této axiologické devaluaci volí někteří příslušníci této generace únik do lidského nitra, k věčným hodnotám, jež jediné zbyly „nahému člověku“ vyslečenému ze všech společenských souvislostí. Tak formuloval tyto pocity v programovém spisku *Slovo k mladým* (1940) Kamil Bednář, jeden z mluvčích generace, jejímž básnický nejtalentovanějším představitelem byl právě J. Orten. (Jméno Ortenovy Ohnice byl po válce nazván i kolektivní sborník této skupiny.) Ortenova Ohnice, ač plná úzkosti a tragiky, však není dekadentně nihilistická; víra v budoucnost a v osvobodivou moc poezie dala smysl prožívané absurditě. Tím překročil Orten úzký generační horizont a jeho poezie se stala umělecky neobyčejně cenným a přesvědčivým svědectvím o utrpení citlivého, reálně ohroženého člověka uprostřed temné noci nacistické okupace. Po osvobození vyvolala Ortenova tvorba opětovně vlny intenzivního zájmu, zejména mezi nastupujícími generacemi mladých autorů i čtenářů poezie.

jm

Okna v bouři - Jaroslav Vrchlický 1894

Nevelká lyrická sbírka obsahující verše z let 1892—1893 je věnována polskému básníku, Vrchlického příteli a překladateli jeho veršů Zenonu Przesmyckému, užívajícímu pseudonymu Miriam. Ačkoli se knížka skládá ze šesti oddílů (1. *Předehry*, 2. *Smyté obrazy*, 3. *Písňe o štěstí*, 4. *Z lásky a o lásce*, 5. *Smutná moudrost*, 6. *Dozvuky*), představuje snad nejjednodušší básníkův lyrický soubor. Bez ohledu na vnitřní členění ji totiž prostupuje bolest z životního zklamání, které vyvolala krize básníkovy manželství (milostný vztah básníkovy ženy Ludmily k herci J. Seifertovi). Toto hoře z lásky se stalo rozhodujícím podnětem ke vzniku většiny veršů knížky; na jejím trpkém tónu mají však svůj podíl i narůstající básníkovy konflikty s dobou a mladou literaturou, táhnoucí se již od poloviny osmdesátých let, které příměsí skepse zakalovaly básníkovy počáteční optimistické perspektivy a oslabovaly jeho sebevěru. Za těchto okolností citový otřes nabyl mimořádné váhy a přerostl v celkovou krizi osobnosti.

Okna v bouři jsou prvním bezprostředním výrazem této krize. Osobní ráz sbírky vyznačují dvě mota, první ze Shakespearova *Othella*, zdůrazňující subjektivní bolest, a druhé z Hugovy předmluvy

ke sbírce *Kontemplace*, v níž francouzský básník a jeden z Vrchlického básnických vzorů naznačuje objektivní hodnotu této osobní bolesti: „Slychám stesk na autory, kteří říkají já... Mluvím-li k vám o sobě, mluvím k vám o vás. Jak to, že toho necítíte? Ach, nesmyslný, který myslíš, že já nejsem ty!“ Sbírkou však nehovoří o básníkovi jen přímo, ve zповědlní první osobě; uchyluje se také k přírodnímu dění, jež se stává nejčastěji příměrem, ale také symbolem, alegorií nebo parabolou životního pocitu, a tak jej objektivuje. Bezprostřední vyznání a přírodní obraz ve vzájemném prolínání tvoří proměnlivou složku jinak výlučně monotematické knihy.

Jádro sbírky se skládá z přímých vyznání. Básník v nich bez zadržan otvírá své rozbolavělé nitro, zpovídá se z milostného zklamání, pod tíhou bolesti upadá v rezignaci, pochybuje i o svých verších. Smírně se rozpomíná na své nepřátele i sudiče („zlí lidé největší jsou nešťastníci“ — báseň *V dnech šerých*), strachuje se o své ideály (*Apostrofa*), poddává se pocitu stárnutí a uvažuje o smrti. Současně se však své bolesti seč mu síly stačí vzpírá, svádí vnitřní boj za utlumení hoře, za překonání krize. energii mu k tomu dodávají vzpomínky na prožité milostné štěstí, přesvědčení, že „láskou kdo trpí a umírá, / ten jediné skutečně žije“ (*Hovory duši*) a že „jen když láska byla v žití, / pak už provždy stejně svítí“ (*Herbář*), dále reminiscence na mládí, čas blaženosti a tvůrčího rozmachu, a konečně i víra v moc poezie, stále probleskující nánosem skepse. Výsledkem je výrazná protichůdnost pocitů, která prostupuje celou sbírku. V ostrých konfrontacích na sebe narážejí momenty skepse s klíčovými novou nadějí, touha po vnitřní rovnováze s vzýváním bolesti jako očišťující moci a zdroje nových podnětů (*Ave dolor!*), pochyby o významu vlastní tvůrčí práce s gestem titána, jehož dílo znovu „v zbroji vstává“, pocit stárnutí se vzpomínkami na optimistické časy, stesk nad osamělostí s její oslavou, rezignace („Já více nechci štěstí, / jen klid! jen klid! jen klid!“) s poloironickými výkřiky, za nimiž se však přece jen skrývá utajená víra („Já ještě šťasten budu!“ — *Sloky*), odřikání se lásky s novou touhou po ní („Za trochu lásky šel bych světa kraj, / jak ten kdo zpívá u dveří a prosí.“) Protikladnost pocitů se stává také tématem několika básní, v nichž stejně vnější podněty vyvolávají zcela opačné duševní stavy podle okamžitého naladění (*Noceh, Zmizelý ráj*) a vedou dokonce k básníkově polemice se sebou samým. V dvoudílné básni *Tempora mutantur* se lyrický subjekt zřiká soucitu i lásky a prosí jen o krupěj žluče. V druhé části, napsané půl hodiny po první, v tom shledává projev cynismu, ke kterému ho podnítil hněv. Právě tyto konfrontace ukazují, že básník dovedl ze svého hoře vytěžit verše plné napětí, které silně dramatizují sbírku a vtiskují jí charakter hluboce prožité, vnitřně pravdivé lyriky.

Konfesijní ráz knihy doplňují objektivované obrazy básnickovy krize. Přírodní dění se tu zpravidla přirovnává k básnickovu niternému stavu. Vzniká tak typická dvoudílná skladba. Tak například okna, která první odnášejí nárazy bouře, jsou srovnávána s vlastními verši, které také první zachycují rozbouřené básnickovo nitro (*Okna v bouři*). Jindy stojí přírodní jev a nálada s náznakem parabol vedle sebe (dvě části básně *Podzimní melodie, Impromptu*) a jindy zase bere na sebe toto dění podobu alegorie: celodenní hon na motýly-písň se završuje tím, že jsou chyceny jen večerní můry — pochmurné meditace (*Chyť!*). Alegorický ráz má i posmrtné setkání dvou duší, které se za života ujišťovaly vzájemnou láskou a nyní jako mrtvé stíny jsou si zcela cizí (*Stíny*). Konečně přírodní nálada se stává symbolem, nepřímým vyjádřením básnickova stavu (*Ocúnky, Vitr* — báseň v umělé formě villanelly). Propojení přírodních jevů se subjektivními stavy značně aktivizuje básnickovu obraznost. Paralelnost dvou obrazných rovin se zračí v detailu (například básnickovo srdce a písň připomínají pivoňky „o Božím těle / kudy slavný průvod táh“ — *Píseň—epilog*, nervy moderního člověka jsou telegrafní dráty vedené z mozku k duši — *Nervy*), v celých strofách (*Okna v bouři, Herbář*), a také ve vzájemném prolínání v rozloze celé básně (*Plavba*).

Prožitá bolest a vyznavačský ráz sbírky vedou k značné oproštěnosti výrazu i verše. Způsobují zjednodušení složitých větných konstrukcí a zesílení básnické spontánnosti; jednotlivým slovům se přes ojedinělé poetismy, vznikající krácením slov (vzchod, krt, slední), vrací jejich významová hodnota, zcela mizí rétorický patos a všechna reprezentativní okázalost. Vrchlického typický pětistopý jamb sice i zde dominuje, ale je doplňován jambickým, trochejským i daktylotrochejským veršem krátkým, který se přechoťsto sblízuje s písňovým projevem (*Mrtvé štěstí, Povzdech, Impromptu, Sladké a hořké chvíle, Píseň—epilog* aj.); důsledkem je značná pestrost veršových i strofických útvarů. A tak ač *Okna v bouři* jsou bezprostředním výrazem básnickovy osobní krize, na Vrchlického básnické cestě znamenají výrazné obrození tvůrčích sil a patří k vrcholům jeho lyriky. zp

Pantomima - Vítězslav Nezval 1924

Druhá autorova sbírka a zároveň programový básnický manifest poetismu je okázale pestrým seskupením rozmanitých textů. Uvádí

ji oddíl čtyřverší *Abeceda*, který se opírá o asociace vycházející z tvarů jednotlivých písmen. *Rodina harlekýnů* je lyrický oddíl vázaný oblíbeným tématem poetistických dvacátých let — světem jarmarečnických a pouťových zábav (*Panoptikum, Kočující divadlo, Pierrot cyklista*). Teoretickou programní stať nazvanou *Papoušek na motocyklu* a proklamující proti poetice minulého věku, v němž „básníci... holdovali filozofii“, nový způsob tvorby, „organický a fyziologický růst formy z představ a jejich reprodukčních zákonů“, předchází báseň *Poetika* s nenucenou drzostí vrhající do tváře veřejnosti básnickovy základní esteticko-revoluční slogany: „nejprve pohrdání lakomci!“, „s aeronauty v jedné řadě / tančiti Rag-Time na barikádě“, „z měšťáckých lebek sádlo na šrouby“, „v dělnickém baru za hudby střelných ran / své básně koktat žhavým nevěstkám“, „plíti na literáty“ atd.

Vedle lyrických oddílů *Týden v barvách, Exotická láska, Múza a Cocktaily* je tu i vaudeville *Depeše na kolečkách*, filmový scénář, tzv. fotogenická báseň *Raketa*, obrazová báseň *Adé*, a scénář pro pantomimu. Ústřední postavení v Pantomimě zaujala — jakkoliv již od druhého vydání sbírky nezařazena, protože našla nové místo v BÁSNÍCH NOCI — lyrickoepická skladba o sedmi zpěvech *Podivuhodný kouzelník*, dedikovaná Jiřímu Mahenovi. Je uvedena čtyřverším napsaným zcela „nemodernisticky“ hexametrem (v náznaku se ozve i na konci 1. zpěvu), jenž podtrhuje ústřední motiv básně a celé sbírky, totiž motiv „proměny“, také odkazem k *Metamorfózám* Ovidiovým. Noční toulka básnickova snovou pražskou scenérií vede ke klásteru, kde na podloží oživených křesťanských legend a v polemice s nimi stejně jako s celou „asketickou přisností“ české národní povahy vyrůstá legenda kouzelníkova zrodu. Druhý zpěv uvádí *Rodokmen kouzelníkových předků* jako řetěz poetických emblémů — sasanka, vodotrysk pod zemí, krápníková síň, uhelný důl, roubení studny, mramorová loď, měsíc. Ve zpěvu třetím (*Ježerní dáma a kouzelníkovo mládí*) kouzelník spatří paní z jezera a vypráví jí svůj příběh, ve čtvrtém zpěvu (*Revoluce*) kouzelník jako kamelot stojí v čele proletářského povstání a po vítězství mizí („nových prezidentů nepotřebujem / a občan z něho bude / tak jako tak řádný“), pracuje ve stoce („Zápach stoky / rovná se zápachu kanceláře / když můžeš po práci dvěma skoky / v nejlepší oděvu prohlížet nejhezčí soudruzek tváře“), táže se ryb ve výkladní skříni obchodu na ježerní dámu. V pátém zpěvu (*Láska*) se kouzelník probouzí ze sna, výkřikem přivolá ježerní dámu, milenku, matku, unikající a nedosažitelnou, a hovoří s ní. V šestém zpěvu *Pohroma Kouzelníkovy metamorfózy a transfigurace Vodotrysk*) navštěvuje kouzelník nemocnici, střetává se se smrtí a proti vnucu-